

Hur belyser Gamla testamentets receptionshistoria Koranens bild av Abraham?

Antti Laato, Åbo Akademi

Abstract: The aim of the article (“How the Reception History of the Old Testament Helps Us to Understand the Picture of Abraham in the Qur’an”) is to illustrate how the biblical Abraham tradition was adopted and modified in the Qur’an with the aid of two examples – Abraham as the first monotheist and Abraham’s willingness to sacrifice his son. Early Jewish midrashic interpretations played a central role in this transmission. These early Jewish midrashs were circulated in Arabia in either Jewish or Christian writings and became known to Muhammad and those responsible for the Qur’anic texts.

1. Inledning: Abrahamitiska religioner

“Abrahams barn” är en modern beteckning för representanter av tre monoteistiska religioner: judendom, kristendom och islam.¹ Termen används speciellt i religionsdialoger för att betona samhörighet mellan dessa tre världsreligioner (Armstrong 1993; Dirks 2004; Solomon, Harries & Winter 2005; Swidler, Duran & Firestone 2007). Man kan faktiskt hävda att dessa tre religioner har mycket med varandra att göra både historiskt och teologiskt (Levenson 2012; Bormann 2018). Om man sätter abrahamitiska religioner i relation till andra världsreligioner kan man lätt finna fem viktiga särdrag som är gemensamma för dem och som skiljer dem från andra religioner (Dirks 2004; Neusner 2005; Solomon, Harries & Winter 2005):

1. Tack för Thomas Hoffmann som läste genom artikeln och gjorde många fina kommentarer till den. Jag vill också uttrycka min tacksamhet till doktoranden Stefan Green som finslipade det svenska språket.

1. Alla abrahamitiska religioner ansluter sig till en person i historien, Abraham.
2. De har en monoteistisk grundsyn i teologi: Det finns endast en Gud som Abraham tjänade och så skall också "Abrahams barn" respektera endast denne Gud. I andra religioner är polyteism ett vanligt fenomen.
3. Alla tre religioner hävdar att gudomlig makt, Abrahams Gud, vägleder världens historia och att han har en plan för världens eskatologiska sluttid. Detta kan jämföras med olika former av cykliska religiösa syner som till och med kan innefatta en idé om själens reinkarnation.
4. Alla människor är skapade av Gud, och de härstammar från samma stamfader och -moder, Adam och Eva, och är därför jämlika inför Gud. Man kan jämföra detta till exempel med kastsystem i indiska religioner där ojämlikhet är inbakad i religiös övertygelse.
5. Dialog mellan Gud och människa är viktig. Denna dialog leder till ansvarsfullt etiskt beteende. Människan blir också ansvarig för sitt liv inför Gud.

Forskare har även hävdad att beteckningen "Abrahams barn" är kontroversiell. Abraham är en symbol som alla tre religioner vill äga på sitt eget sätt och samtidigt utesluta de andra två religionerna ifrån (Valkenberg 2010; Levenson 2012; Hughes 2012; se också Hoffmann 2007). En berättelse som heter "Tre ringar" och som härstammar från medeltiden illustrerar detta. Berättelsen finns i Giovanni Boccaccios (1313-1375) bok *Decamerone* (se vidare Roggema, Poorthuis & Valkenberg 2005). Bokens ramberättelse är följande: Under digerdöden flyr tio personer undan Florens och isolerar sig för att inte smittas. För att lätta upp stämningen berättar de tio berättelser, en per kväll under tio dagars tid. En av dessa noveller handlar om "tre ringar". I berättelsen ställer Saladin en fråga till juden Melkisedek om vilken som är den rätta religionen: judendom, kristendom eller islam. Melkisedek förstår hur farlig frågan är och bestämmer sig att svara genom att ge honom en berättelse. Melkisedek börjar berätta om en fader som hade tre söner. Fadern ägde en värdefull ring som han ville ge till en av sina söner, till den som skulle bli hans juridiska arvinge. Men han hade

svårt att bestämma till vem han skulle ge ringen. Därför gjorde han två andra ringar som var så identiska med den ursprungliga att det var omöjligt att se skillnad mellan dem. Var och en fick sin ring och efter faderns död började alla tävla sinsemellan om vem som var faderns rätta arvinge. Och så fortsätter Melkisedek – och ger också svar på Saladins fråga – att alla tre religioners anhängare hävdar att deras tro är den rätta eftersom de anser att de har fått den “rätta ringen”. Striden fortsätter och är ännu idag oavgjord, är Melkisedeks slutsats.

Berättelsen i *Decamerone* är ett gott exempel på abrahamitiska religioners samhörighet. Redan under medeltiden kände man väl till att dessa religioner har mycket med varandra att göra. Huruvida berättelsen är ett uttryck för respektfull religionsdialog är svårare att säga (se vidare Thomas Hoffmanns artikel i detta samlingsverk). Man anar att Melkisedek var rädd för frågan och var tvungen att hitta en omväg för att svara Saladin. I varje fall visar berättelsen att man kände till de abrahamitiska religionernas nära förhållande eftersom man kunde välja ett sådant tema i en novell.

Abraham förenar historiskt och teologiskt tre monoteistiska religioner: judendom, kristendom och islam. Å andra sidan har alla de tre religionerna tolkat Abraham på sitt eget sätt och just dessa betoningar kan leda till strider om vems tolkning som är den rätta. Det är viktigt att alla tre religionerna får bevara sin egenart. Men det är säkert givande att forska kring dessa religioner i historiskt perspektiv och se hur gemensamma traditioner har använts för att omforma sin religiösa identitet. När man lär känna sina gemensamma religiösa rötter är det också möjligt att lära sig att respektera de andra religionerna och bygga fred och samförstånd mellan religioner i det moderna samhället.

2. Abraham i Koranen och Gamla testamentets receptionshistoria

Det finns mycket forskning som belyser judendomens, det vill säga den rabbinska judendomens, och kristendomens gemensamma rötter i andra tempelperiodens judiska texter. Den rabbinska judendomen baserade sig närmast i den fariseiska riktningen medan kristendomens grundläggande basis var i den judiske Jesus och hans judiska apostlars

verksamhet. Gamla testamentet spelade en viktig roll i formandet av dessa två religioner (en god inledning är Kugel 1998).

Islams förhållande till judiska och kristna traditioner liksom också till bibliska berättelser, framför allt till Gamla testamentet, har alltid varit ett viktigt tema i koranstudier (Geiger 1902 [ny upplaga från året 1833]; Speyer 1988 [ny upplaga från året 1931]; angående Nya testamentet och kristendom, se Buhl 1903; Andrae 1926) men studerats flitigt också under de senaste årtiondena (Rubin 1999; Tottoli 2002; Wheeler 2002; Reeves 2004; Reynolds 2018). Man har varit intresserad av frågan hur gammaltestamentliga berättelser har modifierats i Koranens framställning.²

I denna artikel behandlar jag frågan hur Gamla testamentets tidiga receptionshistoria belyser Koranens bild av Abraham. Den som läser Koranen och jämför dess berättelser om Abraham med Gamla testamentets undrar stundvis varifrån man i Koranen har fått sin extra information om Abrahams liv. Innan islam kom till hade man producerat en hel del judiska midrasher och kristna berättelser som kompletterade gammaltestamentliga texter. Genom dessa nya texter visste man betydligt mera om händelser och personer än vad man kunde läsa i Bibeln. Bilden av Abraham hade också blivit mer nyanserad i jämförelse med Gamla testamentets berättelser. I denna artikel kommer jag att ge några exempel på hur Koranens berättelser om Abraham baserar sig i den bild av Abraham som vi möter i tidiga judiska midrasher (Firestone 2001).

2. Vid Åbo Akademi har vi år 2006 grundat det internationella nätverket Study for the Reception History of the Bible som publicerar serien Studies in the Reception History of the Bible (= SRB, som distribueras av Eisenbrauns/Pennsylvania State University Press). Gamla testamentets reception i Koranen har också behandlats i SRB-publikationer 1-9. Just nu avslutar vi ett forskningsprojekt där vi undersöker Abrahams familjehistoria i Genesis och dess reception i judiska och kristna texter före islam. I vårt projekt är vi speciellt intresserade av hur universalism och partikularism förekommer i Genesis-berättelser och deras reception (jfr. Runesson 2000; se närmare detta projekt i <http://www.polinstitutet.fi/mellan-universalism-och-partikularism-reception-av-abraham-och-jakob-berattelsen-i-judiska-och-kristna-texter/>). Även om vårt forskningsprojekt inte direkt behandlar islam ger det viktigt bakgrundsmaterial för att förstå islams sätt att se Abraham som den förste monoteisten och ett exempel för alla människor.

3. Abraham – den förste monoteisten

Enligt islam är Abraham en förebild till Muhammad, men också för alla trogna. Han var den förste rättfärdige som inte var jude, inte heller kristen, och som förkastade avgudadyrkan och vände sig till att tjäna den levande Gud. I Koranen berättas det på olika ställen hur Abraham tog avstånd från avgudadyrkan (K 6, 75-87; 19, 41-50; 21, 51-73; 26, 69-104; 29, 16-27; 37, 83-100; 43, 26-27; 60, 4-6). Koranens Sura 6, 75-87 innehåller ett intressant resonemang om hur Abraham blev övertygad om att avgudar är fåfängliga:³

⁷⁴ Och Abraham sade till sin fader Aazar: "Gör du bilder till föremål för dyrkan? Jag ser tydligt att du och dina stamfränder har gått vilse."

⁷⁵ Vi visade nu Abraham [Vårt] herravälde över himlarna och jorden, för att han skulle bli fullt övertygad.

⁷⁶ När nattens mörker sänkte sig över honom, såg han en stjärna och utropade: "Detta är min Herre!" Men när den sjönk [under horisonten], sade han: "Jag kan inte dyrka något som sjunker och försvinner."

⁷⁷ Och när han såg månen gå upp sade han: "Detta är min Herre!" Men när den sjönk [och försvann] sade han: "Om min Herre inte vägleder mig blir jag säkert en av dem som går vilse."

⁷⁸ Och han såg solen gå upp och sade: "Detta är min Herre! Denna [stjärna] är störst." Men när [även solen] sjönk [och försvann] sade han: "Stamfränder! Jag har ingen del i [den synd ni begår när] ni sätter medgudar vid Guds sida.

3. I denna artikel citerar jag den svenska översättning som Mohammad Knut Bernström har gjort i *Koranens budskap* (Stockholm: Proprius, 1998) och som är tillgänglig i nätet: <http://heligakoranen.se/>. I sin översättning sätter Bernström i parentes några förklarande uttryck som inte finns i själva korantexten. En annan god översättning är K. V. Zettersténs oförkortade översättning *Koranen* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1989). Det finns otaliga upplagor av denna översättning och i slutet finns också några korta kommentarer som belyser Koran-texters historiska bakgrund och tolkning. En mycket fin engelsk översättning med goda anmärkningar kan finnas i A. J. Dodge, *The Qur'an: A New Annotated Translation* (Sheffield: Equinox, 2013).

⁷⁹ Jag har i sökandet efter sanningen funnit den rena, ursprungliga tron, vänt mig ifrån allt falskt och [vänt mig] till Den som har skapat himlarna och jorden, och jag ägnar inte avgudar min dyrkan.”

⁸⁰ [Då] hans stamfränder ville tvista med honom sade han: “Vill ni tvista med mig om Gud sedan Han gett mig vägledning? Jag har ingenting att frukta från det som ni sätter vid Hans sida, om inte min Herre vill att något [ont] skall drabba mig. Han omfattar allt med Sin kunskap – vill ni inte tänka över [detta]?”

⁸¹ Hur skulle jag kunna frukta de [gudabilder] som ni tillber vid sidan av Gud? Och ni har inte tvekat att sätta medgudar vid Hans sida, vilket Han inte har gett Sitt tillstånd till! [Säg nu] vilken av [våra] två grupper som har rätt att känna sig trygg – om ni vet det.

⁸² [Det är] de som tror och inte låter sin tro förmörkas av orätt som de begår. De kan känna sig trygga; de har funnit den rätta vägen.”

⁸³ Dessa är Våra argument, som Vi gav Abraham när han tvistade med sina stamfränder. Vi låter den Vi vill växa i visdom, steg för steg. Din Herre är vis [och Han] har kännedom om allt.

⁸⁴ Och Vi skänkte honom [avkomlingar], Isak och Jakob, som Vi vägledde [liksom] Vi förut väglett Noa. Och bland hans efterkommande var också David och Salomo, Job och Josef, Moses och Aron – så belönar Vi dem som gör det goda och det rätta –

⁸⁵ och Sakarias och Johannes, Jesus och Elia – alla hörde de till de rättfärdiga –

⁸⁶ och Ismael och Elisa, Jona och Lot – var och en av dessa har Vi satt högre än alla [övriga] skapade varelser –

⁸⁷ [dem] och andra bland deras förfäder, deras efterkommande och deras bröder. Vi utvalde dem och ledde dem till en rak väg.

Det går inte att finna någon motsvarande berättelse i Gamla testamentet där Abraham förkastar avgudadyrkan. I 1 Mos 11-12 berättas det hur Abrahams fader med sin familj flyttade från Kaldeas Ur till Haran. Sen konstateras helt enkelt hur Gud kallade Abraham och uppmuntrade honom att resa till Kanaans land (1 Mos 12:1-3). I Första Moseboken finns det inget tal om avgudadyrkan i Abrahams familj. Det finns ändå en intressant liten detalj i Jos 24 som började fascinera tidiga judiska bibeltolkare. Josua berättar om Israels förfäders liv i Ur på följande sätt:

För länge sedan bodde era förfäder – Terach, Abrahams och Nachors far – på andra sidan floden Euftrat, och de tjänade andra gudar. Men jag hämtade er stamfar Abraham från landet på andra sidan Euftrat och lät honom vandra omkring i hela Kanaan (Jos 24:2-3).

Här sägs det att israeliternas förfäder dyrkade andra gudar i Ur som låg på andra sidan floden Euftrat. Man anar att det finns någon längre tradition bakom Jos 24:2-3 som det hänvisas till. Men denna tradition berättas det inte närmare om.

En möjlighet är att traditionen om avgudadyrkan i Abrahams familj är gammal. Man kan nämligen relatera Terachs familjs bosättningsplatser samt deras personnamn till Sins (mån-gudens) dyrkan (Sarna 1989, 86-88). Både Ur och Haran var kända kultcentra för mån-guden Sin. Namnet Terach kan relateras till det hebreiska ordet *jārēah*, "måne". Saraj, Abrahams hustru, är på akkadiska *Šārā*, och Sin-gudens hustru kallades *šarratu*, "drottning". Milka, Abrahams bror Nachors hustru, liknar Sin-gudens dotter Ishtars titel: *malkatu*. Laban som var son till Nachors son Betuel har ett namn som betyder "vit" (*lābān*) och var ett poetiskt namn för fullmåne. Hur som helst är det klart att Jos 24:2-3 gav anledning till resonemang att Abraham måste ha tagit avstånd från avgudadyrkan i någon fas av sitt liv. Och just därför började tidiga judiska bibeltolkare utveckla midrasher där de berättade hur Abraham vände sig bort från sin familjs avgudadyrkan och började tjäna levande Gud.

En av de tidigaste versionerna av Abrahams avståndstagande från avgudadyrkan finns i Jubileerboken, en judisk skrift från ca. 150 fKr. Jubileerboken är ett exempel på "Rewritten Bible" där man omskriver bibliska berättelser med olika tillägg och kommentarer, i detta fall Första och Andra Moseboken (VanderKam 1989). I Jub 12 utvecklas Abrahams avstånd från avgudadyrkan i tre olika episoder (se närmare om Abrahamtraditionen i Jubileerboken i van Ruiten 2012). I den första episoden (Jub 12:1-8) diskuterar Abraham med sin far Terach och ifrågasätter avgudadyrkan. Argumentet är att avgudar är gjorda av människohänder och de har ingen ande. De är inte levande och kan inte heller röra sig eftersom människorna måste bära dem. Abraham anser att avgudar är resultat av intellektuellt felaktiga resonemang. Te-

rach svarar Abraham att han har samma åsikt men att han är rädd för människor som dyrkar dessa döda gudar eftersom de kan bli arga och döda honom. Och därför har han varit tyst om saken. Abraham talar om sina funderingar även med sina bröder men de blir arga på honom. Så blev också Abraham tyst.

I den andra episoden (Jub 12:12-15) betonas Abrahams nitälskan. Under en natt sätter Abraham eld på ett avgudatempel. När folk i Ur märker detta, försöker de rädda värdefulla föremål ur templet. Haran, Abrahams bror, är en av dessa människor och han dör mitt i lågorna när han springer in i templet. Ingen får veta vem som tände elden, men episoden avslutas med att Terach med sin familj flyttar till staden Haran.

I den tredje episoden (Jub 12:16-27) observerar Abraham stjärnor under natten ända från solens nedgång till gryningen. Han vill lära sig hur solåret fungerar och när regn skall komma över jorden. Då säger rösten i Abrahams innersta: "Alla stjärnors tecken liksom månens och solens tecken är under Herrens kontroll." Abraham förstår nu att det finns en Gud som har skapat allting. Han ber Gud att hjälpa honom så att han blir räddad ur onda andars makt som dominerar människors intellekt och vägleder dem bort från Gud. Abraham ber att Gud skall ta hand om hans efterkommande så att ingen av dem ska gå vilse. Gud svarar Abraham och uppmuntrar honom att lämna Haran och resa till Kanaans land. Gud lovar att vara Abrahams och hans efterkommandes Gud. Han öppnar också Abrahams mun så att denne börjar tala hebreiska, skapelsens språk – ett gott alternativ till grundkursen i hebreiska.

Jubileerbokens framställning innehåller en hel del intressanta traditioner som utvecklades vidare i judiska texter eller midrasher och som är parallella till Koranens traditioner om Abraham. Speciellt betonas den judiska tolkningstraditionen Abrahams förmåga att förstå astronomiska fenomen. Han härleder ur naturens regler att stjärnorna, månen och solen inte kan vara gudomliga varelser. Just på denna punkt innehåller *Abrahams Apokalyps*, dess första del kap 1-8, en intressant version av hur Abraham förkastade avgudadyrkan (se texten i Box 1919).

Enligt Abrahams Apokalyps tillverkar Abrahams fader Terach avgudar och hans son Abraham säljer dem. Av misstag gick några avguda-

statyer sönder och Abraham börjar reflektera närmare över saken och avgudastatyers mening. Han redogör för sitt resonemang för sin fader som blir arg på honom. Abraham börjar testa statyerna som Terach tillverkar och ställer en avgudabild nära elden varpå han uppmanar guden att akta sig för elden så att den inte bränner guden. Efter en stund blir avguden svårt skadad av elden. Abraham protesterar på nytt mot sin fader att avgudar är fåfängliga. Han argumenterar att det skulle vara bättre att dyrka stjärnorna, månen och solen än dessa statyer trots att dessa himmelska objekt är underkastade större krafter. Med tanke på Koranens berättelse om Abrahams resonemang mot avgudadyrkan argumenterar Abraham i Sura 7, 8-10 på ett liknande sätt. Han hävdar att varken solen eller månen – för att inte tala om stjärnorna – kan vara gudar eftersom deras ljus varierar från dag till natt och under årets lopp. Gud kan inte vara beroende av sådana förändringar. Under dessa reflektioner hör Abraham Guds röst som uppmanar honom att lämna faderns hus. När han har lämnat huset förstör elden allt i hans faders hus.

Motsvarande berättelser om Abrahams omvändelse från avgudadyrkan till Gud förekommer i rabbiniska dokument (t.ex. Genesis Rabba 38:13; den babyloniska Talmud-traktaten Pesachim 118a och ^eErwin 53a; Pirqe Rabbi Elieser 26).

Judiska midrasher belyser innehållet i Sura 6, 74-87 på många viktiga punkter. *För det första*, visar de hur Abraham förkastar avgudadyrkan genom att diskutera med sina familjemedlemmar och argumentera att avgudar är fåfängliga. I Sura 6, 74 heter Abrahams fader Aazar som troligen är en version av namnet Eliezer, Abrahams tjänare, i 1 Mos 15:2. I den senare islamska traditionen heter Abrahams far Tārah som klart är en version av den bibliska Terach. Abrahams åtgärder mot avgudadyrkan leder till konfrontation mellan Abraham och hans familj. Abraham vill ta avstånd från sin familjekrets men lovar att be för dem (K 19, 47-48; jfr 9, 113-114). Denna positiva vändning kommer också fram i Jubileerbokens framställning. Förhållandet mellan Abraham och Lot förstärker detta positiva förhållande mellan Abraham och hans familjekrets både i Bibeln, i judiska midrasher och i Koranen.

För det andra, innehåller berättelserna ett gemensamt viktigt tema att avgudadyrkan går emot ett intellektuellt resonemang. Statyer kan inte se, inte heller tala eller försvara sig. I en parallell berättelse, K 21,

51-71, berättas det om hur Abraham förstör avgudar (jfr. Jub 12:12-14) och när folk börjar anklaga Abraham och frågar ifall han gjorde detta svarar han att en av avgudarna gjorde det (K 21, 63): "Nej, det var denne, den förnämste av dem, som gjorde det. Men fråga dem ni, om det är så att de kan tala." Motsvarande ironi mot avgudadyrkan är typisk redan i Gamla Testamentet (t.ex. Jes 44) men speciellt i judiska midrasher där man betonar att den sanna Guden är den som är Skapare. Gud som Skapare är också ett viktigt argument i Koranens Abrahamtexter. En iögonfallande likhet mellan Koranen och judiska midrasher är Abrahams argument angående stjärnor, måne och sol, såsom vi redan har sett.

För det tredje, förekommer ett viktigt motiv i Koranens texter om Abraham som är parallellt till judiska midrasher, nämligen att avgudar leder folk vilse. Typiskt är Abrahams ord till sin far och sina medmänniskor (K 21, 54): "Det är tydligt att ni och era fäder helt har gått vilse." Abraham ber till Gud för att denne ska hjälpa honom och hans efterkommande att vandra i sanningen och förkasta avgudadyrkan.

För det fjärde, är Abrahams bön ett viktigt tema i hans avståndstagande från avgudadyrkan i Jubileerboken (12:19-21) och en motsvarande bön har också bevarats i Koranen (K 14, 35-41):

³⁵ Och se, Abraham [bad till Gud och] sade: "Herre! Gör detta land till en trygg tillflykt och bevara mig och mina söner från att återfalla i avgudadyrkan –

³⁶ hur många människor, Herre, har inte dessa [avgudar] lett vilse! Jag skall därför [bara] räkna den som följer mig i tron till de mina; den som inte lyder mig [får hoppas på Din barmhärtighet], eftersom Du är ständigt förlåtande, barmhärtig.

³⁷ Herre! Jag har låtit några av de mina bosätta sig i en dal, som inte är lämpad för jordbruk, nära Ditt heliga hus, Herre, och där skall de förrätta regelbunden bön. Låt människornas hjärtan fyllas av tillgivenhet för dem [och av längtan att besöka dem] så att de kan få [hjälp av dem till] sin försörjning och därför känna tacksamhet [mot Dig].

³⁸ Herre! Du vet vad vi håller hemligt och vad vi öppet tillkänner – ingenting kan förbli dolt för Gud, vare sig på jorden eller i himlen!

³⁹ Jag lovar och prisar Gud, som på min ålders höst har gett mig Ismael och Isak! Min Herre hör sannerligen [människornas] bön.

⁴⁰ Herre! Gör mig [stark] så att jag förrättar bönen utan att förtrötts och gör att några bland mina efterkommande [likaså är uthålliga i bönen]! Herre, hör min bön

⁴¹ och ge mig, Herre, mig och mina föräldrar och alla troende, Din förlåtelse den Dag då räkenskap skall avläggas!”

Bönerna har gemensamma drag. I båda texterna ber Abraham att inte han och inte heller hans avkomma skulle gå vilse och följa avgudar. Enligt Jubileerboken frågar Abraham ifall han borde stanna i Haran eller åka vidare och Gud svarar honom att han borde flytta till Kanaans land. Det nya landet där Abraham och hans efterkommande får leva är ett viktigt tema i Koranens Abrahams bön. Båda bönerna betonar Guds allsmäktighet eftersom han har skapat allting.

För det femte, ber Abraham att han skulle få arvingar och Gud belönar honom. Det är anmärkningsvärt att Sura 6, 84 omnämner att Abraham fick Isak och Jakob som arvingar och först senare omnämner Ismael (K 6, 86). Detta kan förklaras med att Koranens framställning om Abrahams omvändelse till Gud i Sura 6 baserar sig speciellt i en judisk källa. Motsvarande betoning att Abraham fick Isak och Jakob finns i K 11, 71; 19, 49; 21, 72; 29, 27; 38, 45 (Ismael omnämns inte i dessa sammanhang, men däremot i andra korantexter K 2, 125, 127; 4, 163; 14, 39). Att det fanns en judisk källa bakom Sura 6 får också stöd av Koranens parallella berättelse om Abrahams omvändelse i Sura 19, 41-50:

⁴¹ Och minns [vad] denna Skrift [har att säga om] Abraham; Han var en man av sanning och en profet,

⁴² och han sade till sin fader: “Fader! Varför tillber du [stenar] som varken kan höra eller se och som är dig till ingen nytta

⁴³ Fader! Jag har fått del av en kunskap som du inte har fått del av. Följ mig [så] skall jag visa dig en rak väg.

⁴⁴ Fader! Dyrka inte Djävulen – Djävulen som gjorde uppror mot den Nåderike.

⁴⁵ Fader! Jag fruktar att Guds straff skall drabba dig och att du då [skall inse att du] varit Djävulens vän.”

⁴⁶ [Fadern] sade: “Hatar du mina gudar, Abraham? Om du inte upphör med detta [tal], skall jag laga så att du blir stenad. Ge dig nu av [och låt mig slippa se dig] under lång tid!”

⁴⁷ [Abraham] svarade: “Fred vare med dig! Jag skall be till min Herre, att Han förlåter dig. Han har alltid varit god mot mig.

⁴⁸ Och jag skall dra mig undan från er alla och från det som ni anropar i Guds ställe, och jag skall anropa min Herre [och ingen annan]. Kanske hör Han min bön.”

⁴⁹ Och sedan han lämnat dem och det som de dyrkade i Guds ställe, skänkte Vi honom Isak och Jakob och kallade dem båda till profeter.

⁵⁰ Och Vi gav dem del av Vår nåd och lät [senare släkten] hålla dem högt i ära som sanningens män.

Denna korantext hänvisar till “Skriften Abraham” (se också K 87, 18-19) som alltså innehåller hans avståndstagande från avgudadyrkan på parallellt sätt som i judiska midrasher. Ytterligare omnämner denna skriftliga källa att Abraham fick Isak och Jakob som belöning för sin omvändelse, och detta passar bra just i judiskt sammanhang. I Skriften Abraham, som korantexten återger, finns det inget tal om Ismael. Detta kan tolkas så att Koranens innehåll på denna punkt baseras på en äldre judisk skriftlig källa eller i en kristen text som i så fall följer en judisk berättelse. Det är värt att notera att i kontexten till Sura 19 hänvisar man ytterligare till Skriften Moses (K 19, 51) och Skriften Ismael (K 19, 54).

I Koranen kallas Abraham *ḥanīf* (K 2, 135; 3, 67,95; 4, 125; 6, 79,161; 16, 120,123) som uttryckligen sägs inte ha varit jude inte heller kristen utan hedning (ordet betyder etymologiskt “hedning”), någon slags pre-islamisk monoteist, som ville vända sin blick till den sanne Gud. På detta sätt blir Abraham en förebild för Muhammad som uppmantras följa Abrahams exempel (K 6, 161 – ordet *ḥanīf* kommer inte fram i den svenska översättningen): “Säg: Min Herre har lett mig till en rak väg, till den sanna tron, Abrahams rena, ursprungliga tro – han som [var *ḥanīf* och] vägrade avgudarna sin dyrkan.” En annan viktig titel för Abraham är *khalīl* (“vän”). Han kallas Guds vän. Beteckningen härstammar troligen från bibliskt språkbruk (se Jes 41:8; 2 Krön 20:7; Jak 2:23). Denna titel förekommer också till synes i namnet på

Abrahams gravplats i Hebron, *al-Khalil*. Abraham, som förkastar avgudadyrkan, blir förebild för Muhammad och alla muslimer (K 16, 120-123; 22, 77-78; 43, 26-28):

^{16,120} Abraham var en föregångsman och, i sin rena, ursprungliga tro, ett exempel (*hanif*). Han böjde sig under Guds vilja och var inte en sådan som ger avgudar sin dyrkan.

¹²¹ Han var alltid tacksam mot [Gud] för Hans välgärningar, Han som hade utvalt honom och lett honom till en rak väg.

¹²² Och Vi skänkte honom det goda i denna värld, och i evigheten är helt visst hans plats bland de rättfärdiga.

¹²³ Och tiden kom då Vi gav dig, [Muhammad, ingivelsen] att följa Abraham i hans rena, ursprungliga tro, han som inte var en sådan som ger avgudar sin dyrkan.

^{22,77} Troende! Böj ryggar och knän och fall ned på era ansikten och dyrka er Herre och gör gott – kanske skall det gå er väl i händer!

⁷⁸ Och sträva för Guds sak med all den hängivelse som ni är skyldiga Honom. Han har utvalt er och Han har inte lagt på er svåra eller tunga plikter i [utövningen av er] religion, den rena, ursprungliga tro som var er fader Abrahams. Det är Han som i gången tid och i denna [Skrift] har kallat er “dem som har underkastat sig Guds vilja”. Om detta skall Sändebudet vittna mot er och ni skall vittna mot människorna. Förrätta därför bönen regelbundet och erlägg allmoseskatten! Och håll fast vid Gud, er Herre och er Beskyddare – den mäktigaste Beskyddaren och den bäste Hjälparen av alla!

^{43,26} Abraham talade till sin fader och sitt folk och sade: “Jag avsvär mig allt ansvar för er dyrkan [av falska gudar]!

²⁷ [Jag dyrkar] ingen annan än Honom som har skapat mig, och Han skall leda mig på rätt väg!”

²⁸ Och dessa ord yttrade han för att de skulle bevaras bland hans efterkommande, så att de [som avviker från den rena tron] skall finna vägen tillbaka.

4. Ismael – Abrahams son och arabernas stamfader

Jag har en vän som jag brukar skämta tillsammans med om att alla konstiga problem i Gamla testamentet kan lösas med geografiska och topografiska iakttagelser. Denna slogan gäller säkert när man frågar varför just Ismael blev en så central figur i islam. Var och en som läser Ismaels släkttavla i 1 Mos 25:12-16 med hjälp av geografiska och topografiska kartor märker att många av hans söner flyttade till trakter som ligger i Arabien. Det var alltså naturligt att Ismael relaterades till arabiska stammar före islams uppkomst, och på detta sätt adopterades till muslimers förfäder.

Gamla testamentets texter gav möjligheter att utveckla Ismaels figur i två olika riktningar. Å ena sidan var han ett hot mot Saras son Isak – vilket ledde till att Abraham var tvungen att skicka bort honom (1 Mos 21:8-21). Detta hot har diskuterats i olika traditioner inte minst i rabbiniska texter (jfr. också Gal 4:26). Å andra sidan var Ismael en son som Abraham älskade och som fick Guds välsignelse (1 Mos 21:11-13). En viktig detalj i Gamla testamentet är hänvisning till att Ismael var närvarande vid Abrahams begravning (1 Mos 25:9). Detta visar tydligt att förhållandet mellan Abraham och Ismael men också mellan Isak och Ismael i slutändan måste ha betraktats som gott. Det är alltså inget under att Jubileerboken beskriver livet mellan Abraham, Isak och Ismael som harmoniskt även om Abraham skickar bort Hagar och Ismael (van Ruiten 2010). Även i den babyloniska Talmud-traktaten Baba Batra 16b härleder man just från 1 Mos 25:9 tanken att Ismael omvände sig och var en rättfärdig person i slutet av sitt liv.

Ismael var alltså en biblisk figur som hade potential till olika positiva och negativa tolkningar i postbibliska judiska texter (se Goodman, van Kooten & van Ruiten 2010). Hans nära förhållande till Abraham gjorde att han respekterades på många olika sätt i tidiga judiska tolknings-traditioner. Det är alltså inget under att just positiva traditioner om Ismael började cirkulera i Arabien där det fanns en ganska omfattande judisk och kristen befolkning före islams uppkomst (se artiklar i Fisher 2015). Judisk och kristen bosättning i Arabien reflekteras det också kring i Koranens många berättelser där man kan hänvisa till judiska och kristna grupper även i rätt så positiv anda. Judiska och kristna grupper som levde i Arabien representerade inte alltid den ortodoxa

formen av rabbinsk judendom eller kristendom som började ta sin form i Bysantinska riket och Persien. Man brukar anta att dessa icke-ortodoxa judiska och kristna grupper initierade idén om monoteism bland araber och just därför följer argumenten för monoteism i riktlinjer av de gammaltestamentliga och judiska (och kristna) berättelser såsom vi har redan sett. Detta är också i linje med tidigt formande av islam då man ännu kunde samla material från den hebreiska Bibeln samt judiska och kristna texter såsom man kan se i Abū Hurayras (d. 678) och Ibn ‘Abbās’ (d. 687) hadith-traditioner. När alltså Koranens Sura 19, 54 hänvisar till Skriften Ismael kan man anta att den också kunde ha varit ett äldre (kanske judiskt) skriftligt dokument som behandlade Ismaels liv i positiv anda.

Det är alltså inget under att Ismael blev en viktig figur för de första araberna och på detta sätt fann sin position i Koranen (Firestone 2002) men också i senare hadith-traditioner och i Koranens tafsir-kommentarer⁴ (Firestone 1990; 2018). En del av dessa hadith-traditioner kunde kallas israelitiska (*Isrā’īliyyāt*). Israelitiska traditioner betraktades först positivt men under 800-talet – då islam tog avstånd från judiska och kristna traditioner – började man presentera dubier mot dem. Det finns otaliga hadith-traditioner om Abraham och Ismael som ger en viss nyorientering till Koranens berättelser (Firestone 1990). När det är alldeles klart att i vissa delar av Koranen dominerar den gammaltestamentliga linjen Abraham–Isak–Jakob och i andra delar igen den Abraham–Ismael–linjen så har man i hadith-traditioner betonat betydelsen av den senare. I den traditionella islam spelar hadith-traditioner en viktig roll i Koranens tolkning som på detta sätt färgas med Ismaels centrala roll.

I olika berättelser i Koranen omnämner man Abrahams och Ismaels vistelse i Mekka (K 2, 125-129; 3, 96-97; 14, 37; 22, 26-31) och det var säkert dessa traditioner som gjorde Ismaels figur så viktig och central i islam. Mekkas helighet för muslimer kunde motiveras med att Abraham och Ismael hade grundat den (Firestone 1990; 1991; 1992). Det är ändå värt att notera att Koranen inte omnämner hur Abraham och

4. Det arabiska ordet *tafsir* betyder “tolkning”. *Tafsir* var en kommentar där man redogjorde på vilket Koranens sura borde relateras till Muhammads liv. I tafsir-tolkingar kunde man också kommentera svåra arabiska begrepp som används i Koranen.

Ismael kom till Mekka och därför har många olika hadith-traditioner utvecklats för att fylla ut denna lucka (Firestone 1990, 63-71). De fortsatte alltså ett typiskt judiskt resonemang att muntliga midrash-artade traditioner kunde förklara det som Koranens texter inte hade gett svar till.

I Koranens Sura 2, 125-131 beskrivs grundandet av Kaba i Mekka:

¹²⁵ Och [minns att] Vi gjorde Helgedomen till en samlingsplats för människorna och en fristad [för förföljda]. Välj därför platsen där Abraham [en gång] stod för er bön. Och Vi gav Abraham och Ismael uppdraget att rena Helgedomen för dem som skall vandra runt den, och för dem som där skall dra sig tillbaka i stillhet, och för dem som skall böja rygg och knän och falla ned på sina ansikten [i tillbedjan].

¹²⁶ Och då Abraham bad: "Herre, gör detta till ett tryggt land och ge dess folk – de bland dem som tror på Gud och den Yttersta dagen – de frukter de behöver för sitt uppehälle", sade [Gud]: "Och den som förnekar tron, honom skall Jag skänka välstånd under någon tid; sedan skall Jag överlämna honom åt Eldens straff – ett i sanning fasansfullt slut!"

¹²⁷ Och när Abraham och Ismael lade grunden till Helgedomen [bad de:] "Herre! Tag nådigt emot vår [möda]! Du är den som hör allt, vet allt.

¹²⁸ Herre! Gör att vi underkastar oss Din vilja och gör våra efterkommande till ett samfund av [människor] som underkastar sig Din vilja. Lär oss att förrätta vår andakt och tag emot vår ånger; Du är Den som går den ångerfulle till mötes, den Barmhärtinge!

¹²⁹ Herre! Låt ett sändebud uppstå bland dem, [en man] ur deras mitt – som framför till dem Dina budskap och undervisar dem i Skriften och i [profeternas] visdom och som renar dem [från avgudadyrkans synd]. Du är den Allsmäktige, den Allvise."

Texten har inga tydliga motsvarigheter i bibliska texter men dess grundtankar är parallella till centrala teman i Femte Moseboken. Abraham har fått ett land där hans folk får leva i trygghet ifall de tjänar Gud och följer hans befallningar – ett typiskt tema i hela Femte Moseboken. Abraham och Ismael grundar en helgedom, som Gud har

valt (jfr. 5 Mos 12). Man betonar människans ånger och omvändelse till Gud – ett typiskt tema i den deuteronomistiska teologin och som enligt 5 Mos 12 och 1 Kung 8 är speciellt relaterad till den heliga platsen som Gud har valt. Till sist ber Abraham att Gud skall sända en ny profet till sitt folk som skall vägleda folket (jfr. 5 Mos 18:15-18). Det är värt att notera att muslimer i en senare fas försökte använda 5 Mos 18:15-18 för att argumentera för judar att texten i själva verket skulle hänvisa till profeten Muhammad (Adang 1996, 139-191).

En annan text som av allt att döma hänvisar till grundandet av Mekka är Sura 3:96-97:

⁹⁶ Det första tempel som restes för människornas bruk var helt visst Helgedomen i Bakkah, en välsignelse och en ledstjärna för hela världen.

⁹⁷ Den förmedlar klara budskap [och där finns] den plats där Abraham en gång stod; den som stiger in där är i trygghet. Vallfärden till denna Helgedom är en plikt gentemot Gud för var och en som har möjlighet att genomföra den. Och den som förnekar sanningen [skall veta att] Gud är Sig själv nog och inte behöver [någon eller något i] Sin skapelse.

Bakkah i vers 96 är troligen en version av namnet Mekka, i alla fall har namnet i en senare islamsk tradition relaterats till Mekka. I Sura 3, 96-97 presenteras Helgedomen i Bakkah/Mekka som att den skall vara "en välsignelse och en ledstjärna för hela världen". Idén är en god parallell till Jerusalems tempelteologi som förekommer i Gamla testamentets Psaltare (t.ex. Ps 96-99; se vidare Rubin 2008). Att man också förutsätter att fromma muslimer skall göra pilgrimsresa (*hajj*) till Mekka är något som är kännetecknande för Gamla testamentet (jfr. t.ex. de många pilgrimspsalterna i Ps 120-134). Pilgrimsresa till Mekka var någonting som Abraham gav förordning om (K 22, 25-31):

²⁵ De som framhärdar i att förneka sanningen och hindra [andra] att följa Guds väg och att besöka den heliga Moskén, som Vi har låtit uppföra för alla människor – såväl för dem som är bofasta där liksom för besökarna utifrån – och de som med våld vill förmä

[andra] att avvika från den sanna tron – [alla] dessa skall Vi låta utstå ett plågsamt straff.

²⁶ Vi anvisade Abraham platsen för denna Helgedom [och sade:] “Sätt ingenting vid Min sida!” och “Rena Min Helgedom för alla som skall vandra runt den och som skall resa sig [till bön] och böja rygg och knän och falla ned på sina ansikten!”

²⁷ Kungör för människorna [plikten att fullgöra] vallfärden. De skall komma till dig till fots och ridande på alla slag av snabbfotade riddjur och de skall komma från alla håll och från avlägsna trakter

²⁸ för att uppleva vad som tjänar till deras uppbyggelse och under de [av alla] kända dagarna uttala Guds namn över de djur ur boskapshjordarna som Han skänker dem [för att offras]; ät något av köttet från dessa [djur] och ge också den olycklige som lider nöd att äta!

²⁹ Därefter skall de fullfölja och avsluta de för vallfärden föreskrivna andaktsövningarna och infria de högtidliga löften som de har avlagt och [en sista gång] utföra rundvandringen omkring den äldsta Helgedomen.

³⁰ Detta [är vad Gud har föreskrivit]; den som håller Guds bud och förbud i ära skall ha det till godo hos sin Herre. [Köttet av alla] boskapsdjur är tillåtet för er med undantag av vad som särskilt sagts vara förbjudet. Håll er på avstånd från den smutsiga [synden att dyrka] falska gudar och avhåll er från lögnaktigt tal.

³¹ [Dyrka] Gud med den rena, ursprungliga tron och sätt ingenting vid Hans sida; [med] den som sätter något vid Guds sida är det som om han störtade från skyn och blev fåglarnas rov, eller fördes långt bort av vinden till en okänd plats.

5. Abraham är redo att offra sin son

Abrahams villighet att offra Isak i 1 Mos 22 är en viktig teologisk text både i judendom och i kristendom samtidigt som den förorsakar en hel del svåra hermeneutiska problem för den moderna läsaren som inte känner till de djupa teologiska reflektioner som har utvecklats under många århundraden (se Agus 1988; Milgrom 1988; Kalimi 2010;

Walsh 2012; Becker 2018). Koranen återge en motsvarande text i K 37, 100-113 även om sonens namn inte har återgetts där vilket har förorsakat en livlig diskussion bland muslimska lärda i senantiken:

¹⁰⁰ [Och han bad:] “Herre! Ge mig en [son, en] av de rättfärdiga!” –

¹⁰¹ Och Vi gav honom det glada budskapet om en son med ett mildt och fogligt sinnelag.

¹⁰² Och då [sonen] hade blivit gammal nog att [arbeta tillsammans med fadern och] delta i hans strävanden, sade [denne]: “Min käre son! Jag har sett i drömmen att jag offrar dig [åt Gud]. Vad anser du [om detta]?” [Ismael] svarade: “Fader, gör som du blir befalld! Om Gud vill, skall du se att jag är tålig och uthärdar [allt].”

¹⁰³ Men så fort de båda hade visat att de underkastade sig Guds vilja och [Abraham] hade lagt [sonen] med tinningen mot marken,

¹⁰⁴ ropade Vi till honom: “Abraham [hejda din hand]!

¹⁰⁵ Du har redan utfört den befallning som du fick i drömmen!” Så belönar Vi dem som gör det goda och det rätta;

¹⁰⁶ detta var klart och tydligt en prövning.

¹⁰⁷ Som lösen för [sonen] tog Vi emot ett präktigt offerdjur;

¹⁰⁸ och Vi lät hans minne bevaras av senare släkten

¹⁰⁹ [som ber:] “Fred och välsignelse över Abraham!”

¹¹⁰ Så belönar Vi dem som gör det goda och det rätta.

¹¹¹ Han var en av Våra sant troende tjänare.

¹¹² Och Vi gav honom det glada budskapet att Isak [skulle födas åt honom och bli] en profet, en av de rättfärdiga.

¹¹³ Och Vi välsignade honom och Isak – bland deras efterkommande finns såväl den som gör det goda och det rätta och den som begår uppenbar orätt till skada för sig själv.

I den svenska översättningen av Mohammad Knut Bernström har man gjort några förklarande tillägg till texten som inte finns i Koranen utan baserar sig på auktoritära kommentarer. För det första har man i K 37, 102 lagt till namnet Ismael även om Koranen endast talar om sonen. För det andra har man i K 37, 112 i parentes infogat idén att det glada budskapet skulle betyda två saker: 1) att Isak skall födas åt Abraham och 2) att Isak skall bli en from profet. Koranen innehåller dock inte den första idén utan endast det att Isak kommer att bli en profet. Man

har ändå i den svenska översättningen velat återge olika hadith-traditioner och tafsir-tolkningar där sonen som Abraham var villig att offra identifieras med Ismael (Firestone 1990, 116-128, 170-178). I så fall skulle tolkningen till Sura 37, 112 vara att Abraham fick ett löfte om Isaks födelse som belöning och inte bara det, utan Abraham fick också ett löfte om att denne andre son skulle bli en profet. I Koranens ordalydelse finns det dock bara "och Vi gav honom det glada budskapet att Isak skulle bli en profet, en av de rättfärdiga." Korantexten är alltså öppen även för en annan tolkning, som får brett stöd i hadith-traditioner och tafsir-tolkningar (se en lång lista av dessa Isak-tolkningar i Firestone 1990, 170-178), nämligen att sonen som Abraham var redo att offra skulle ha varit Isak – såsom det sägs i 1 Mos 22 – och att Abraham belönades med ett löfte att Isak, som enligt Koranen själv var villig att bli offrad, skulle bli en profet.

Den muslimska tolkningen i senantiken att sonen i Sura 37, 100-113 är Isak och inte Ismael kan stödjas med andra relevanta argument (se vidare Firestone 1990, 223 n. 2 i "Part Four Introduction" där han diskuterar hur västerländska forskare har olika meningar angående identiteten av Abrahams son). *För det första*, börjar berättelsen med hänvisning i 37, 100-101 till att Gud har gett det glada budskapet till Abraham enligt vilket han kommer att få en son. I Koranen återger man på olika ställen berättelser som är parallella till 1 Mos 18:1-20 och som behandlar Isaks födelse (K 11, 69-76; 15, 49-60; 51, 24-37; jfr. också 29, 31). Speciellt viktig är K 11, 69-76 där Isak uttryckligen nämns (K 11, 71) och där det dessutom sägs att hans födelse är det glada budskapet (K 11, 69). *För det andra*, är det betydligt enklare att argumentera att Isak-tolkningen har förändrats till Ismael-tolkningen än tvärtom. Ifall Ismael-tolkningen skulle ha varit den ursprungliga varför tar då så många tidiga hadith-traditioner och tafsir-tolkningar upp Isak-tolkningen? Det är betydligt lättare att förstå att en gammaltestamentlig och judisk Isak-tolkning har förändrats till Ismael-tolkningen än tvärtom. *För det tredje*, sägs det i K 37, 102 att sonen var villig att offra sitt eget liv i enlighet med faderns vision. En sådan tolkning utvecklades i judiska texter redan under andra templets tid (Judith 8:26-27; 4 Makk 7:12-14; Pseudo-Filon 32:2-3; Josefus *Antiquitates* 1.232; 1 Klem 31:2-4; se vidare Kugel 1998, 304-305). *För det fjärde*,

kan man notera att Sura 37:100-113 noggrant följer temat i 1 Mos 22 och därför är Isak-tolkningen det naturliga alternativet.

Enligt 1 Mos 22:16-18 lovar Gud välsigna alla folkslag av Abrahams säd därför att Abraham var trogen Guds befallning. Detta ovillkorliga löfte har sedan spelat en viktig roll i Gamla testamentets teologi. Det är ändå värt att notera att i Koranen presenteras Guds löfte till Abraham med villkor, huvudpoängen är lydnad (2:124):

Och [minns att] Abraham sattes på prov av sin Herre och [att han] fullgjorde alla Hans befallningar. [Gud] sade: "Jag skall göra dig till ett föredöme för människorna." Abraham frågade: "Och mina efterkommande?" [Gud] svarade: "Mitt löfte omfattar inte syndarna."

6. Sammanfattning

Koranens Abraham-beskrivning har fått mycket inspiration av bibliska och tidiga judiska traditioner som har levt vidare både i judendom och i kristendom. I denna artikel illustreras dessa inflytelser med två fascinerade exempel. För det första, är Abraham i Koranen den förste monoteist som lämnade avgudadyrkan i enlighet med de traditioner som utvecklades i judisk reception av Josua 24. För det andra, hans villighet att offra sin son i enlighet med 1 Mos 22 var uttryck för hans lojalitet till Allahs befallningar.

Det är fascinerande att läsa Koranens berättelser i historiskt perspektiv och relatera dem till Gamla testamentet och till dess receptionshistoria i judiska och kristna texter. Det finns intressanta paralleller som hjälper Abrahams barn att utväxla tankar och åsikter om viktiga texter i Bibeln och Koranen. På detta sätt finns det möjlighet att bättre lära känna gemensamma teologiska rötter som de tre abrahamatiska religionerna har. I ett historiskt perspektiv får man på nytt uppleva någonting av hur muslimska lärda i senantiken funderade över Koranens stundvis gåtfulla berättelser i förhållande till den hebreiska Bibeln och till judiska midrasher, och hur de utvecklade tolkningstraditioner som senare blev auktoritativa sätt att förstå Koranens texter.

7. Litteratur

- Adang C., 1996, *Muslim Writers on Judaism and the Hebrew Bible: From Ibn Rabbān to Ibn Hazm*, Islamic Philosophy, Theology, and Science 22, Leiden: Brill.
- Agus, A. R. E., 1988, *Binding of Isaac and Messiah: Law, Martyrdom, and Deliverance in Early Rabbinic Religiosity*, SUNY Series in Judaica: Hermeneutics, Mysticism, and Religion, State University of New York Press.
- Andrae, T., 1926, *Der Ursprung des Islams und das Christentum*, Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Armstrong, K., 1993, *A History of God: The 4,000-Year Quest of Judaism, Christianity and Islam*, London: Heinemann.
- Becker, M., 2018, 'Abraham and the Sacrifice of Isaac in Early Jewish and Christian Exegesis', i Bormann 2018, 167-183.
- Bormann, L., red., 2018, *Abraham's Family: A Network of Meaning in Judaism, Christianity, and Islam*, Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 415, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Box, G. H., 1919, *The Apocalypse of Abraham*, New York: The Macmillan Company.
- Buhl, F., 1903, *Muhammads liv med en indledning om forholdene i Arabien før Muhammeds optræden*, Köpenhamn: Gyldendalske Boghandels Forlag.
- Dirks, J., 2004, *The Abrahamic Faiths: Judaism, Christianity, and Islam: Similarities & Contrasts*, Beltsville, MD.: Amana Publications.
- Firestone, R., 1990, *Journeys in Holy Lands: The Evolution of the Abraham-Ishmael Legends in Islamic Exegesis*, Albany: State University of New York Press.
- Firestone, R., 1991, 'Abraham's Association with the Meccan Sanctuary and the Pilgrimage in the Pre-Islamic and Early Islamic Periods', *Museon* 104, 365-393.
- Firestone, R., 1992, 'Abraham's Journey to Mecca in Islamic Exegesis: A Form-Critical Study of a Tradition,' *Studia Islamica* 76, 5-24.
- Firestone, R., 2001, 'Abraham', i *Encyclopaedia of the Qur'ān*, Volume 1, red. J. D. McAuliffe, Leiden: Brill, 5-11.
- Firestone, R., 2002, 'Ishmael', i *Encyclopaedia of the Qur'ān*, Volume 2, red. J. D. McAuliffe, Leiden: Brill, 563-565.
- Firestone, R., 2008, *Who Are the Real Chosen People? The Meaning of Chosenness in Judaism, Christianity and Islam*, Woodstock: SkyLight Paths.

- Firestone, R., 2018, 'Hagar and Ishmael in Literature and Tradition as a Foresadow of Their Islamic Personas', i Bormann 2018, 397-420.
- Fisher, G., red., 2015, *Arabs and Empires before Islam*, Oxford: Oxford University Press.
- Geiger, A., 1902 [ny upplaga från 1833], *Was hat Mohammed aus dem Judenthume aufgenommen?* Leipzig: Kaufmann.
- Goodman, M., van Kooten G.H. & van Ruiten J.T.A.G.M., red., 2010, *Abraham, the Nations, and the Hagarites: Jewish, Christian, and Islamic Perspectives on Kinship with Abraham*, Themes in Biblical Narrative 13, Leiden: Brill.
- Hoffmann T. J., 2007, 'Abraham var hverken jøde eller kristen – Om den islamiske Abraham', i Bruun, L. K., Damgaard, F., Hoffmann, T. J., Holst, S., & Skau, J., *Abrahams spor: Abrahamfiguren i religion, filosofi og kunst*, København: Alfa, 59-76.
- Hughes, A. W., 2012, *Abrahamic Religions: On the Uses and Abuses of History*, Oxford: Oxford University Press.
- Kalimi I., 2010, "Go, I Beg You, Take Your Beloved Son and Slay Him!" The Binding of Isaac in Rabbinic Literature and Thought', *Review of Rabbinic Judaism* 13:1, 1-29.
- Kugel, J., 1998, *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible as It Was at the Start of the Common Era*, Cambridge MA.: Harvard University Press.
- Levenson, J. D., 2012, *Inheriting Abraham: The Legacy of the Patriarch in Judaism, Christianity, and Islam*, Princeton: Princeton University Press.
- Milgrom, J., 1988, *The Binding of Isaac: The Akedah, a Primary Symbol in Jewish Thought and Art*, Berkeley: BIBAL Press.
- Neusner J., red., 2005, *Religious Foundations of the Western Civilization: Judaism, Christianity and Islam*, Nashville: Abingdon Press.
- Reeves, J. C., 2004, *Bible and Qur'an: Essays in Scriptural Intertextuality*, Society of Biblical Literature Symposium Series 24, Leiden: Brill.
- Reynolds, G. S., 2018, *The Qur'an and the Bible: Text and Commentary*, Yale: Yale University Press.
- Roggema, B., Poorthuis, M. & Valkenberg, P., red., 2005, *The Three Rings: Textual Studies in the Historical Trialogue of Judaism, Christianity and Islam*, Leuven: Peeters.
- Rubin, U., 1990, 'Hanifiyya and Kaba', *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 13, 85-112.

- Rubin, U., 1999, *Between Bible and Qur'ān: The children of Israel and the Islamic Self-image*, Studies in late antiquity and early Islam 17, Princeton: Darwin Press.
- Rubin, U., 2008, 'Between Arabia and the Holy Land: A Mecca-Jerusalem axis of sanctity' i *Jerusalem Studies in Arabic and Islam* 34 (2008), 345-362.
- Ruiten van, J. T. A. G. M., 2010, 'Hagar in the Book of Jubilees', i Goodman et al. 2010, 117-138.
- Ruiten van, J. T. A. G. M., 2012, *Abraham in the Book of Jubilees: The Rewriting of Genesis 11:26-25:10 in the Book of Jubilees 11:14-23:8*, Supplements to the Journal for the Study of Judaism 161, Leiden: Brill.
- Runesson, A., 2000, 'Particularistic Judaism and Universalistic Christianity? Some Critical Remarks on Terminology and Theology', *Studia Theologica*, 54:1, 55-75.
- Sarna, N., 1989, *Genesis: Traditional Hebrew Text with the New JPS translation, Commentary*, The JPS Torah commentary 1, Philadelphia: The Jewish Publication Society.
- Solomon, N., Harries, R. & Winter, T., red., 2005, *Abraham's Children: Jews, Christians and Muslims in Conversation*, London: T T Clark.
- Speyer, H., 1988 [ny upplaga från 1931], *Die Biblischen Erzählungen im Quran*, Hildesheim: Geor Olms.
- Swidler, L., Duran, Kh. & Firestone, R., red., 2007, *Triologue: Jews, Christians, and Muslims in Dialogue*, New London, CT: Twenty-Third Publications.
- Tottoli, R., 2002, *Biblical Prophets in the Qur'an and Muslim Literature*, Richmond: Curzon Press.
- Valkenberg, P., 2010, 'Abraham: Conflicting Interpretations and Symbol of Peaceful Cooperation,' i A. Laato & P. Lindqvist, red., *Encounters of the Children of Abraham from Ancient to Modern Times*, Studies on the Children of Abraham 1, Leiden: Brill, 313-326.
- VanderKam, J., 1989, *The Book of Jubilees*, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 511, Leuven: Peeters.
- Walsh, C. E., 2012, 'Christian Theological Interpretations of God's Grace in the Binding of Isaac', *Perichoresis* 10:1, 41-66.
- Wheeler, B.M., 2002, *Prophets in the Quran: An Introduction to the Quran and Muslim Exegesis*, London: Continuum.